

ПРОБЛЕМА НЕЕФЕКТИВНОСТІ АГЕНТІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

В статті досліджуються агенти соціалізації дітей сучасної України в контексті їх неефективності. Вдосконаливши поняттєво-категоріальний апарат агентів соціалізації, в статті було розкрито сутність соціалізуючого впливу на українських дітей сім'ї, зокрема батьків і родичів, системи освіти, зокрема дошкільних виховних закладів і закладів середньої освіти, оточення, зокрема дитячих і підліткових груп, релігії та церкви, ЗМІ, а також значення тих чи інших чинників соціалізації в контексті впливу певного агента.

Ключові слова: соціалізація, агенти соціалізації, чинники соціалізації, сімейна соціалізація.

В статье исследуются агенты социализации детей современной Украины в контексте их неефективности. Усовершенствовав понятийно-категориальный аппарат агентов социализации, в статье были раскрыты сущность социализирующую влияния на украинских детей семьи, включая родителей и родственников, системы образования, в частности дошкольных воспитательных заведений и учреждений среднего образования, окружения, в частности детских и подростковых групп, религии и церкви, СМИ, а также значение тех или иных факторов социализации в контексте влияния определенного агента.

Ключевые слова: социализация, агенты социализации, факторы социализации, семейная социализация.

Ryul' Viktoria. INEFFICIENCIES SOCIALIZATION AGENTS CHILDREN OF MODERN UKRAINE

Summary: The agents of socialization of children modern Ukraine in context of their inefficienc are investigated in this article. Having improved the notion-categorical instruments of the agents o socialazation, the essence of socializing

influence on the Ukrainian children in families, e.g. parents, relatives, the system of educational establishments such as kindergartens and secondary schools, the surroundings of children's and teenager's groups, religion and church, mass media and also the influence of these or others socializing factors in the context of influence of some agents have been revealed in this article.

Key words: *socialization agents of socialization, socialization factors, family socialization.*

Дія агентів соціалізації визначає формування притаманної певній культурі специфіки основних життєвих потреб, цінностей, цілей, інтересів, норм, орієнтацій; вони значною мірою формують світогляд, концепцію життя, самоідентифікаційну модель особистості, так само як і кожного нового покоління. Оскільки соціально-культурні особливості певних соціальних груп і спільнот, властиві їм способи життя, механізми самоорганізації та регуляції людської діяльності розрізняються за належністю до певної культури, ми можемо ставити та розв'язувати питання дії агентів соціалізації в сучасній Україні у зв'язку із соціокультурними особливостями українського суспільства. У сфері нашої уваги перебувають наступні агенти дитячої соціалізації: сім'я, зокрема батьки й родичі, освіта, дошкільні виховні заклади й заклади середньої освіти, оточення, зокрема дитячі й підліткові групи, церква, засоби масової інформації (ЗМІ).

При аналізі соціалізації дітей в Україні слід пам'ятати, що соціалізація дитини має свою специфіку, незважаючи на те що це питання є повноцінною складовою загальної соціалізаційної проблематики. Хоча дитина найбільш незахищена в соціальному плані, в дитинстві закладаються підвалини всієї майбутньої соціалізації, адже людина, ізольована від соціалізаційних впливів у дитинстві, практично втрачає шанс на формування зрілої особистості, тоді як дорослі іноді, навпаки, потребують ізоляції для збільшення можливостей більш глибокого занурення в надра власного "Я".

Об'єктом дослідження в статті є агенти соціалізації дитини.

Метою даної статті є дослідити проблему неефективності агентів соціалізації дітей сучасної України.

Основними завданнями виступають:

- визначити основні поняття та чинники агентів соціалізації;*
- розкрити зміст агентів сімейної, шкільної, релігійної соціалізації дітей сучасної України;*
- проаналізувати проблему неефективності агентів соціалізації.*

Під агентами соціалізації в найширшому смислі ми розуміємо ті чинники, які безпосередньо відіграють активну роль у процесах соціалізації, – соціальні групи та інституції, громадські та державні організації, заклади, установи, підприємства, а також соціальні контексти (наприклад, оточення). Соціалізація особистості по відношенню до цих агентів означає поступальну інкорпорацію до них та взаємодію з ними. У найбільш загальному смислі під культурними агентами соціалізації прийнято розуміти всю сукупність найрізноманітніших чинників макро- і мікросоціального середовища, під впливом яких відбувається процес соціалізації [2]. Це люди і спільноти різного рівня й характеру, суспільні інституції, що виступають активними суб'єктами соціалізації. Існує інший погляд, згідно з яким під агентами соціалізації розуміють лише конкретних осіб, завдяки яким відбувається засвоєння соціальних ролей і культурних норм; натомість соціальні установи, що впливають на процеси соціалізації, спрямовують їх, іменують інститутами (іноді агентурами) соціалізації. В нашому дослідженні ми застосовуємо поняття агентів соціалізації в широкому розумінні, як конкретних осіб, соціальних груп та інституцій.

В рамках психології акцент при дослідженні агентів соціалізації робиться на тому, які психологічні якості особистості утворюються під їхнім впливом; в рамках соціальної психології – на механізмах цього впливу, процесах міжособистісної взаємодії; соціологія досліджує зміст агентів соціалізації в конкретному суспільстві в певний історичний час, змістову навантаженість соціалізуючого впливу цих агентів. У нашому дослідженні ми аналізуємо вплив агентів на соціалізацію українських дітей у рамках соціології. На наш погляд,

немає сумнівів у тому, що агенти соціалізації виконують важливі соціальні функції, однак ці функції, з іншого боку, значною мірою являють собою лише раціоналізацію практики, що протягом тривалого часу встановлювалася на основі сукупності особистісних мотивів; іншими словами, агенти своєю діяльністю виражають соціальні процеси, в яких індивіди беруть участь для задоволення своїх цілей і потреб.[2] Це відносно стійкі форми соціальної практики, соціалізаторське функціонування яких визначається декількома чинниками: системою норм, що регулюють поведінку; наявністю умов і засобів, що забезпечують успішне виконання нормативних наказів і здійснення соціального контролю; інтеграцією в соціально-політичні й ціннісні суспільні структури, що узаконює формально-правову основу функціонування.

У сфері нашої уваги перебувають наступні агенти дитячої соціалізації: сім'я, зокрема батьки й родичі, освіта, дошкільні виховні заклади й заклади середньої освіти, оточення, зокрема дитячі й підліткові групи, церква, засоби масової інформації (ЗМІ).

Головний агент соціалізації в дитинстві – сім'я, яку традиційно називають осередком первинної соціалізації і яка є фундаментом для формування соціальної природи та ідеалів індивіда. Традиційними соціалізаторськими ролями батька є передача дітям свого статусу, матеріального положення, професійних навичок, забезпечення соціального захисту, розвиток інтелектуальних здібностей, матері – емоційна підтримка, виховання естетичних почуттів, передача навичок ведення домашнього господарства, психологічних навичок взаємин між людьми, моральних, гуманістичних цінностей [5].

На наш погляд, взаємовідносини між батьками й дітьми слід вважати вирішальним моментом соціалізації особистості, оскільки вони виникають у надважливий момент максимальної сприйнятливості до добра і зла, відкритості всьому новому, продовжуються протягом усього життя як батьків, так і дитини, характеризуються найтіснішими стосунками, які існують у людському суспільстві. Саме сім'я дає людині найбільш ранній і найбільш повний досвід

соціальної єдності; в ній створюється атмосфера, де кожний є метою для всіх, за умови дотримання принципів партнерства та взаємної відповідальності.

Аналізуючи загальні причини послаблення ефективності соціалізаторської діяльності сучасних сімей, слід враховувати явище трансформації сучасної сім'ї та сімейних відносин, що часто призводить до соціальної напруги і негативно впливає на соціалізацію особистості. Серед загальних негативних тенденцій трансформації сім'ї як соціального інституту можна виділити збільшення кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом, збільшення кількості розлучень, зменшення середньої тривалості шлюбу, відкладення часу вступу до шлюбу, проживання подружніх пар без оформлення шлюбу, зменшення народжуваності, старіння й депопуляцію населення, збільшення кількості самотніх людей, які не одружуються. Зростання економічної незалежності жінок, активне залучення їх до трудової діяльності – це світова тенденція, яка також викликала перегляд традиційної структури сімейних відносин, зміни традиційних функцій сім'ї [7]. Російський фахівець у галузі освіти М. Нікандров запевняє, що останнім часом потрібно говорити про світову кризу сім'ї, що підтверджують як соціологічні, так і порівняльно-педагогічні дослідження; її основними ознаками є зниження народжуваності та зростання дитячої смертності, збільшення кількості малодітних сімей [1]. Криза сім'ї пов'язана зі зміною суспільного ставлення до базових цінностей сім'ї та батьківства, які почали програвати конкуренцію іншим цінностям – матеріального достатку або підвищення соціального статусу. Адже нерідко саме цінності матеріального достатку змушують українців виїжджати на заробітки за кордон, що створює додаткові соціалізаційні труднощі для їхніх дітей. Крім того, на виконанні українською сім'єю функцій соціалізації дітей несприятливо позначаються деградація системи виховних цінностей, масова бідність і пов'язана з нею правова й матеріальна незахищеність, безробіття, житлові проблеми. Стосунки в сучасній сім'ї відбивають суспільні відносини "великого життя", оскільки в ній у повному чи неповному вигляді представлені майже всі соціальні статуси, проте ці стосунки часто не перетворюються для

дитини на наочний посібник; у багатьох сім'ях гіпертрофовані або позитивні, або негативні відносини. Між тим, сім'я, з усією повнотою відтворюючи в собі розмаїття людських відносин, повинна навчити дитину як відгукуватися на позитивні відносини і впливи, так і блокувати негативні. З цієї точки зору самодостатність соціалізації дитини залежить не від наявності обох батьків, а від здатності сім'ї відтворювати у своїй життєдіяльності всю повноту суспільних відносин, що вона все частіше робити не спроможна. Зі зниженням матеріального рівня знижується культурний рівень багатьох українських сімей, а від матеріального і культурного рівня сім'ї значною мірою залежить весь подальший соціалізаційний шлях дитини: до якого дитячого садка і школи вона потрапить, що й у якому обсязі буде читати й вивчати, яким буде коло її повсякденного спілкування, чи будуть у неї необхідні для подальшого ефективного навчання засоби, персональні репетитори й т. п. [3]

Вже в ранньому дитинстві починає формуватися потреба у взаємодії з однолітками як з рівними за статусом, і хоча в дошкільному віці така взаємодія ще не відіграє значної ролі, її відсутність несприятливо впливає на соціалізацію дитини. На наш погляд, саме ця потреба включає в дію нового потужного агента соціалізації – інститут освіти, функціональне значення якого на наступних етапах поступово розширюється. Загалом соціальний інститут освіти детермінований об'єктивною потребою суспільства у відтворенні та передачі наступним поколінням нагромаджених знань і соціального досвіду, його головні функції – механізм передачі від покоління до покоління соціального досвіду, знань, результатів культурно-історичного розвитку суспільства, соціокультурна діяльність – підпорядковані соціалізації особистості як основній освітній проблемі [10].

Дошкільний виховний заклад – перший соціальний інститут у системі освіти, з яким стикається дитина. В дитячих садках дитина вперше опиняється у формальній групі, хоча її формальна організація сама по собі ще далека від інтересів дитини. Якщо в сім'ї головним чинником соціалізації було

спілкування, в дошкільному закладі на перший план виходить гра, яка спочатку спрямовується вихователем; завдяки грі закладаються підвалини колективізму.

Після дитячого садка дитина приходить до школи. О. Лавриченко звертає увагу на те, що школа є єдиним агентом соціалізації, головною метою якого є створення базових особистісних умов для подальшої соціалізації, інкорпорації молоді в інші соціальні групи та спільноти. Своєю діяльністю школа задає головний напрямок соціалізуючих впливів, визначає їх зміст та орієнтацію, оскільки дає дитині те, чого не може дати сім'я, – сукупність систематизованого наукового знання [6]. Школа вперше підключає дитину до глобальної комунікації, під якою ми тут розуміємо широку циркуляцію соціальних знань у суспільстві, закладає фундаментальні підвалини, які в подальшому послугують передумовою для оволодіння будь-якою професійною спеціальністю.

Розглядати школу як агент соціалізації можливо лише за умови взаємної відповідності змісту шкільного життя та обраних організаційних форм навчання й виховання; передача соціального досвіду в школі відбувається не стільки на уроках і через спілкування з педагогами, скільки в усій шкільній атмосфері, через офіційні та неофіційні норми, якими живе школа. Отже, для успішної шкільної соціалізації ці дві складові мають бути збалансовані. Крім того, школа як агент соціалізації повинна одночасно та узгоджено розв'язувати дві соціально-психологічні задачі: засвоєння нормативної поведінки і формування власної активної позиції щодо соціальних норм і цінностей [4].

Зі вступом до школи рольовий діапазон ще більше урізноманітнюється. У шкільному класі вперше набувають ваги неформальні ролі, що відбивають позиції дітей у структурі спілкування, які, у свою чергу, опосередковують роль класу в соціалізації дитини. Щодо чинників соціалізації, то на етапі початкової школи важливим чинником залишається гра, але з кожним роком його значення зменшується. Коло спілкування розширюється. Фактично, лише у школі спілкування починає відігравати роль провідного різновиду діяльності як практичного механізму соціалізації дитини. Навчання як чинник соціалізації виходить на перший план у середній школі, передусім завдяки збільшенню

інформаційної насиченості та функціональному розмаїттю змісту педагогічної соціалізаторської роботи. В середній школі важливої ролі набуває практична дія як інший чинник соціалізації. Крім того, у шкільному віці значно розширюється коло агентів соціалізації; це можуть бути, крім учителів, няні, лікарі, вихователі дитячих таборів тощо. Сутність соціалізації все більше спрямовується на оволодіння розумовими, пізнавальними навичками, складними системами правил різних наукових дисциплін. [3]

Слід вказати й на роль учителя як провідного агента шкільної соціалізації і на ключову фігуру після батьків, яка взагалі відповідає за успішну соціалізацію дитини. Важливим моментом є те, що на відміну від батьків учитель не так тісно пов'язаний з дитиною в емоційному плані, а тому здатен оцінювати стан справ більш реально. Вчитель для дитини повинен бути не лише джерелом знань, а й авторитетним арбітром у життєвих ситуаціях. На жаль, в Україні вчитель фактично не здатен виконувати всі свої функції відповідно до сучасних вимог, оскільки не отримує адекватну винагороду за фізичні трудовитрати, психічне напруження, інтелектуальну інтенсивність і величезну суспільну відповідальність. Відповідно, і школа в Україні не може бути повноцінним агентом соціалізації.

Аналіз проблем сучасної української школи як агента соціалізації дозволяє виділити декілька важливих аспектів. Так, рівень підготовки у сучасній середній українській школі не відповідає рівню вимог, які висуває вища школа на світовому рівні, особливо у плані гуманітарного виховання, оволодіння іноземними мовами, основами сучасних комунікаційних технологій. За словами П. Сорокіна, школа повинна здійснювати первинну селекцію, відокремлюючи найбільш талановитих від найменш здібних, і забезпечувати першим можливості подальшого просування [6]. Але в Україні в цьому плані склалася проблемна ситуація. Старі концепції загальної середньої та професійно-технічної освіти пов'язані з уніфікацією особистостей і не враховують специфіки сучасного селективного добору. Значною мірою це стосується й вищої освіти. Як наслідок, політична, економічна і навіть наукова еліта

суспільства розходиться з інтелектуальною і моральною елітою, оскільки набуття соціального статусу мало пов'язане з потребами формування інтелектуальної та моральної еліт. А починається все з відсутності елементарної селекції обдарованих дітей на рівні дитячого садка і школи. Інша небезпека полягає в індивідуалізмі та ідеологічному вакуумі, що часто спостерігаються у процесі освітньої соціалізації молоді; у суспільному вимірі наслідком цього є відсутність культурної цілісності суспільства, а в особистісному це іноді призводить до формування асоціальних суспільних установок і ціннісних орієнтацій. Сучасна школа неповною мірою виконує важливу функцію гуманітарного виховання, не здатна розв'язати задачі професійного самовизначення. [8]

Неефективність школи у вирішенні завдань адекватної підготовки молоді до вступу у вищі навчальні заклади зумовлює активність т. з. інституту посередників. Посередники в галузі отримання додаткових знань (приватні репетитори, підготовчі курси) як агенти соціалізації діють, як правило, в період вступу до ліцеїв, коледжів, вищих та інших спеціалізованих навчальних закладів, хоча інститут репетиторів також традиційно доповнює позашкільну освіту. Отже, сучасна українська школа не здатна виконувати функції повноправного агента соціалізації, і це за умов, коли ринкові умови вимагають від молоді динамізму, гнучкості поведінки, здатності швидко змінювати неефективну стратегію діяльності, здобувати нові професії і кваліфікації, адаптуватися до змін соціальних ролей, вміти поєднувати особисті й корпоративні інтереси.

Різні агенти соціалізації можуть здійснювати на особистість як односпрямований, так і різноспрямований, суперечливий вплив; наочним прикладом таких агентів можуть слугувати сім'я та вуличне оточення дитини.

У підлітковому віці молодіжне дозвілля стає важливим джерелом набуття соціальних знань і досвіду. Дослідження довели, що в питаннях стилю одягу, музичних смаків, обрання кумирів, поведінки на молодіжних дозвільних заходах і т. п. діти, особливо в підлітковому віці, орієнтуються переважно на

однолітків з оточення, так само як в питаннях освіти, професійних планів, фінансів, – на батьків [5]. Тому між цими агентами виникає конкуренція за соціалізуючий вплив. Оточення дитини структурується через утворення неформальних малих груп, які в якості джерел певного соціального досвіду здійснюють значний соціалізуючий вплив на дитину [8]. Згідно з нашими спостереженнями, результати яких значною мірою підтверджують умовиводи Дж. Г. Міда та Ч.-Х. Кулі, значення таких груп іноді зростає настільки, що дитина чи підліток, оцінюючи себе майже винятково з точки зору інших, повністю підлаштовують свою поведінку під референтну групу, ототожнюючи себе з нею. [7]

У підлітковому віці малі групи вже фактично не трансформують вимоги дорослих, не адаптують їх до власних відносин; вплив однолітків у цих групах перебуває вже у контрвідносинах із впливом дорослих. Більшість неформальних підліткових груп характеризуються жорсткістю ієрархії, конкретністю ролевих функцій, авторитетністю лідерів, і разом з тим високою адаптивною структурою, що дозволяє швидко реагувати на зміни будь-яких параметрів соціального середовища завдяки внутрішньому перерозподілу сил. У такій групі підліток уперше навчається дивитися на себе очима тих, хто не старше і хто не є родичами. Соціалізаторська роль підліткових груп полягає в допомозі засвоїти навички соціальної поведінки, первинний статус, легше пережити неминуче послаблення зв'язків із сім'єю, передачі специфічних для підліткового віку ціннісних уявлень, задоволенні потреб у гетеросексуальних контактах. У неформальному оточенні дитини існує своя ієрархія агентів соціалізації. На першому місці за впливом стоять друзі, які здебільшого поділяють загальні інтереси і найпершими вимогами до яких є вірність та вміння зберігати таємницю, – найкращі помічники і радники, перед якими можна "вилити душу", але водночас об'єктивні критики. Далі йдуть, за термінологією німецько-американського соціолога першої половини ХХ ст., представника феноменологічної соціології А. Шюца [9], товариші (спільники),

з якими дитина перебуває у відносно тісній взаємодії, і "сучасники", взаємодія з якими є потенційно можливою.

Релігія і церква в багатьох країнах разом з родиною стоять на першому місці як агенти соціалізації дітей. Роль релігії та церкви в соціалізації українських дітей потребує докладного вивчення, на сьогодні це чи не найменш досліджена проблема з огляду на стан вітчизняної соціології релігії. Наші спостереження, однак, засвідчують, що релігія як чинник вторинної соціалізації в Україні, незважаючи на майже сторічне панування атеїзму, не тільки не втратила свого значення, але й посилює свій соціалізуючий вплив. З іншого боку, цей вплив не варто перебільшувати, оскільки чимало дітей виховується в сім'ях, де було втрачене реальне історичне й соціальне коріння релігії, а останніми десятиліттями данина їй віддається лише через нову моду. Діти з таких сімей мають дуже низьку релігійну культуру, якщо розуміти під нею знання змісту, ідей, традицій, обрядів, свят і т. п. тієї чи іншої релігії.

Вже з малого дитинства ролі і правила поведінки в суспільстві діти поступово починають засвоювати з фільмів, телевізійних програм, газет і журналів, ресурсів мережі Інтернет. Слід одразу оговоритися, що ЗМІ складають в контексті нашого дослідження лише частину інфраструктури інституціональної системи культури, яка включає також бібліотеки, музеї тощо. Результати соціологічних досліджень, проведених ще на початку 1990-х рр., показали, що ЗМІ як агент вторинної соціалізації за впливом на дітей і підлітків перевищили роль не лише освітніх закладів, але й навіть сім'ї [5]. Масштабність впливу сучасних ЗМІ на тлі всесвітньої глобалізації зростає паралельно зі зростанням ролі новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усіх галузях життєдіяльності суспільства; з огляду на ці процеси свідомість сучасних дітей формується в численних комунікаційних потоках різної спрямованості, що само по собі негативно впливає на формування цілісної особистості. В українських умовах відсутності цілісної культури, єдиних виховних ідеологічних орієнтирів, розпаду соціальних зв'язків збільшується

мозаїчність сприйняття національних і світових духовних цінностей, що сприяє формуванню культур максималізму або нігілізму.

Чимало сучасних дослідників констатують наявність дефіциту позитивного впливу на дітей всіх агентів соціалізації в Україні [10]. Крім багатьох суб'єктивних причин, розглянутих вище, для цього є й об'єктивні причини. По-перше, завдання агентів соціалізації ускладнюється з ускладненням змісту й форми процесів соціалізації, на що, у свою чергу, впливає складність, рухливість, відкритість суспільства. По-друге, фактичний потенціал кожного з агентів соціалізації обмежується матеріальними, організаційними, технологічними, культурними, ідеологічними суспільними обставинами. Для подолання такого обмеження необхідне взаємне узгодження і координація дій усіх агентів соціалізації дітей в Україні.

Література:

1. Антонов А. И. Социология семьи / А. И. Антонов, В. М. Медков. – М.: Изд-во МГУ, Изд-во Международного университета бизнеса и управления ("Братья Карич"), 1996. – 304 с.
2. Волянська О. В. Соціальна психологія: Навчальний посібник / О. В. Волянська, А. М. Ніколаєвська. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 160 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991.
4. Добренков В. И. Фундаментальная социология / В. И. Добренков, А. И. Кравченко. – В 15-и т. – Т. 8: Социализация и образование. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 1040 с.
5. Кричевский Р. Л. Социальная психология малой группы: Учебное пособие для вузов / Р. Л. Кричевский, Е. М. Дубовская. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 318 с.
6. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси / Н. М. Лавриченко. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.

7. Лукашевич М. П. Соціологія. Загальний курс: Підручник / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
8. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов; Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
9. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц. – Пер. с нем. и англ. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
10. Чередник Г. Ю. Інтеракційні механізми соціалізації учнів середньої школи України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціологічних наук: спец. 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / Галина Юрійвна Чередник. – К., 2008. – 24 с.